
Délszláv menekültek Egyiptomban a II. világháború idején

Az írás bevezetőjében a szerző, *Kornelija Ajlec* röviden kitér arra, hogy az 1933 (a nácik rasszista politikájának kezdete) és 1947 (az UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration – európai tevékenységének megszűnése) közötti időszakban Európában mintegy 30 millió ember számított menekültnek. 1944 januárja és 1946 márciusa között az egyiptomi menekülttáborokban 29 ezer jugoszláviai menekült volt, akiknek legnagyobb része Dalmáciából, a dalmát szigetekről, kisebb részük Horvátország, illetve Jugoszlávia más részeiből érkezett.

Olaszország 1943-ban bekövetkezett kapitulációja (1943. szeptember 8.) lehetőséget adott arra, hogy (az ún. Római Egyezmény következményeképpen 1941 májusa óta olasz megszállás alatti) jugoszláv tengerparti szakaszon komolyabb ellenállás kezdődjön. Említésre méltó, hogy az ún. Független Horvát Állam az olasz katonai támogatásért cserébe a Római Egyezményben rögzítettek túl további területeket is átadott Olaszországnak: Pag, Brač, Hvar szigetét, a spliti kikötőt, Šibeniket, Trogirt és Šušakot. Az olasz megszállás, számos okból, rendkívül komoly egzisztenciális nehézséget okozott a helyi lakosságnak (egyebek között a halászatot is megtiltották). Nem csoda, hogy a lakosság egy része a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg (NOVJ) által birtokolt területekre menekült. Az olasz kapituláció után a NOVJ jelentős tengerparti területeket vett birtokba. Mivel várható volt a németek ellentámadása, a NOVJ két egymással összefüggő módon is igyekezett erre felkészülni. Egyfelől felvették a kapcsolatot az olaszországi szövetségesekkel, másfelől igyekeztek megfelelő helyet biztosítani a német támadás elől menekülő civilek számára. Annál is inkább, mert a nagyszámú polgári menekült nehezítette a NOVJ katonai tevékenységét. Az olaszországi szervezés eredményeképpen Algériában felvették a kapcsolatot Louis Houttal, az OSS (Office of Strategic Services) kairói székhelyű, jugoszláv ügyekben illetékes őrnagyával.

Az 1943. szeptember végén megkezdett szervezői tevékenység eredményeképpen december végén 2600 embert menekítettek át Olaszországba.

Az első menekülthullám 1944. január végéig lezajlott, addig 16 850 embert szállítottak át. Az evakuálás egészen 1944. szeptember 18-ig folytatódott. A legutolsó csoportból nem mindenki utazott át Egyiptomba, s így a két országban összességében 39 674 ember lett menedékre. A menekülteket átmenetileg az olasz tengerparton felállított táborokban szállásolták el. Ellátásukról a szövetségesek és a partizánok közösen gondoskodtak. A táborokban egyidejűleg 5-7 ezer ember tartózkodott, de az a tény, hogy összetételük folyamatosan változott, némileg megnehezítette a szervezők dolgát.

A szerző a feldolgozott anyagok alapján három okot nevez meg, amiért a menekülteket Olaszországból Észak-Afrikába illetve a Közel Keletre akarták szállítani: hogy ne legyenek kitéve a katonai támadásoknak, hogy ne akadályozzák a katonai műveleteket, illetve, hogy megoldják az Olaszországban nehézkes elszállásolásukat. A tárgyalások kezdetén szó volt arról, hogy Algériába szállítják őket, de végül a Sinai félsziget mellett döntöttek. A döntés nem volt teljesen mentes a belső vitáktól. Miközben a NOVJ kairói missziója megállapodott a szövetségesekkel, a NOVJ olaszországi szervezete ellenezte azt. Kifogásolták, hogy a menekültek túl messzire kerülnek hazájuktól, s úgy vélték, nem jó az, hogy számukra szokatlan éghajlati viszonyok közé kerülnek. Az utolsó szót persze a NOVJ legfelsőbb stábjá mondta ki. A szövetségesek eredetileg 20 ezer menekültra számítottak, a végső szám azonban, mint láttuk, ezt jóval meghaladta. A menekültek legnagyobb részét (26 872 embert) El Shattban szállásolták el, a többiek előbb kettő, majd végül öt másik táborba kerültek.

A szervezésben alapvető szerepe volt a még odahaza létrehozott menekültügyi központnak (COB), amelyik a menekültekkel együtt utazott Olaszországba, majd az egyiptomi menekülttáborokba. A COB-nak mindegyik táborban saját szervezete volt, s a legfőbb feladata a szövetségesekkel való kapcsolattartás volt. A kapcsolattartás, főleg kezdetben, nem volt éppen mentes a nehézségektől és a feszültségektől, végül azonban igen hatékonyan bizonyult. A szervezet a katonai hierarchiához hasonlóan épült fel. A COB tábori szervezeteiben mintegy 500 kommunista párttag tevékenykedett, formálisan szigorú illegalitásban, a szövetségesek azonban tisztában voltak a menekültek többségének és vezetőiknek politikai hovatartozásával. A szövetségesek ettől függetlenül igyekeztek megfelelő körülményeket teremteni a menekültek számára, ők pedig arra törekedtek, hogy igényeik, követeléseik viszonylag szerények maradjanak, és azt is elfogadták, ha ezekre negatív válasz érkezett.

A már említett kezdeti viták nem csupán a COB és a szövetségesek között voltak tapasztalhatók, de a COB és a jugoszláv emigráns kormány, va-

lamint annak támogatói között is. A COB ugyan nem törekedett arra, hogy a politikai ellenfeleket kizárják a táborokból, de arra már 1944 februárjától igen, hogy a menekülteket a partizánmozgalom támogatóiként tüntesse fel, akiket csupán fizikai, vagy egyéb okok akadályoznak meg abban, hogy aktívan részt vegyenek a harcokban. A szerző sajnos ellentmondásosan ír azt illetően, hogy a menekültek között mennyien voltak az emigráns kormány hívei. Az egyik mondatban azt állítja, hogy annak ellenére, hogy közülük 180-an még Olaszországban a király támogatói közé álltak, meglehetősen sokan eljutottak El Shattba. Rögtön utána viszont azt állítja, hogy néhányan eljutottak Egyiptomba. „El Shattban állítólag a királyi oldal mellett agitáltak, később pedig állítólag azt kérték a szövetséges vezetőktől, hogy helyezték át őket más táborokba. Ez a kérés a partizán menekültek között felháborodást, megszegyenítést, sőt fizikai támadásokat váltott ki. A királyi kormány támogatói ezért először azt követelték, hogy helyezték őket át a »csetnik« táborokba, a többi menekült nyomása alatt azután »semleges« táborról kezdtek beszélni. (...) A COB következetesen azt az álláspontot képviselte, hogy a menekültek nem oszthatók szét, mert akik ki akarnak lépülni a táborból, azok is kötelesek a NOB-ot (a Felszabadító Háborút) támogatni, mivel a menekültcsoport részeként közvetlenül hozzá tartoznak.” Végül azonban legalább 112 embert mégiscsak áthelyeztek a Tolumbatban lévő táborba. 1944. május elején (abban?) a táborban 648 menekült volt, közülük 388-at „csetnikként”, 139-et „semlegesként”jelölték meg.

A szerző ezután viszonylag részletesen ír azokról a tárgyalásokról, vitákról és vádaskodásokról, amelyek egyfelől a szövetségesek illetékese (Langman őrnagy), illetve a tábort elhagyni kívánók, valamint a COB illetékesei között folytak. A vitákat nincs értelme részletezni, azt azonban érdemes megemlíteni, hogy a COB vezetője arra hivatkozott, hogy a jugoszláv vezetőség még az Egyiptomba utazás előtt abban állapodott meg a britekkel, hogy a menekültek képviselői teljes autonómiát élveznek a táboron belül, a britek pedig csak a menekültek ellátásáról gondoskodnak. Ezen az alapon kifogásolták, hogy a britek lehetővé teszik, sőt meg is szervezik a menekültek és a szövetségesek közötti kapcsolatokat, illetve azt, hogy a szövetségesek a táboron belül a COB engedélye nélkül 80 embert elválasztottak a többi táborlakótól és őket fegyveres angol katonák védelmezték. A COB szerint ugyanis a tábort elhagyni kívánók csak a háború kellemetlen következményei alól kívánják kihúzni magukat, hiszen a táborba csak olyanok kerültek, akik még jugoszláv területen a NOB és a partizán hadsereg híveinek mondták magukat. Az említett 80 embert ezután Langman jelenlétében egyenként kihallgatták. A kihallgatás eredményét Langman nyolc pontban

foglalta összes, s egyebek között megállapította, hogy a kihallgatottak valamennyien a király hívei, hogy sokakat erőszakkal evakuálták Jugoszláviából és erőszakkal juttattak a táborba. Langman szerint ez azért történt így, mert a partizánok attól féltek, hogy a royalisták esetleg kiadhatják az ellenségnek a helyi partizánvezetők neveit. „Ezért saját biztonságuk érdekében erőszakkal evakuálták mindazokat, akikben nem bíztak meg.”

Ez a rész azonban ugyancsak nem mentes az ellentmondástól. A harmadik pontban Langman azt írja (mivel nincs idézőjel, valószínűleg a szerző összefoglalója szerint): „a többség számára nem az a tény volt újdonság, hogy mint a király támogatói nem lehetnek egyúttal partizánok is, hanem az, hogy mint ilyenek, egyúttal a partizánok ellenségeinek is számítanak”. Más szavakkal, a partizánok döntés elé állították a király híveit: vagy a király ellenségei lesznek, vagy a partizánoké. Azok pedig e lehetetlen döntés elé kerülve azt mondták, hogy ha a király a partizánok ellensége, akkor ők is azok. Ehhez a ponthoz Langman még azt fűzte hozzá, hogy a kihallgatottak szerint Jugoszláviában csak az volt a fontos, hogy valaki harcol-e a megszállók és az uszítás ellen, és „mindazok, akik a németek és az uszítás ellenfelei voltak, önként segítették a partizánokat, ha erre lehetőségük volt”. Itt meg kell jegyezni, hogy a történettudomány ezt ennél bonyolultabbnak látja.¹ A vita lényege nyilvánvalóan az, hogy a COB abból indult ki, hogy „aki nincs velünk az ellenünk van”, míg a royalisták és Langman számára ez nem volt evidencia.

Mivel Langman, a fent említett ellentmondástól függetlenül arra törekedett, hogy a lehető legteljesebb mértékben tisztázza a partizánok és a király hívei közötti viszonyokat (ami a partizánok számára nem volt feltétlenül kedvező) a partizán körökben, majd később a jugoszláv történetírásban a kommunista ideológia ellenségének és a király hívének számított. A Langman elleni számos vád közül kiemelem, hogy a partizánok szerint az őrnagy szigorúan korlátozta a táborokba történő ki és bejárást, holott ezt az egyiptomi kormány rendelte el, s a szerző szerint ezt a partizánoknak is tudniuk

1 Juhász József megírja, hogy amíg 1941-ben egy ideig még voltak próbálkozások a partizánok és a csetnikek közötti együttműködés megteremtésére, addig 1941 végére már többé-kevésbé folyamatos volt a köztük lévő háborúskodás. Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Budapest, Aula, 1999, 95-97. o. Sokcevits Dénes viszont arról tudósít, hogy „1941-ben, de részben még 1942-ben is egyes vidékeken a partizánok és a csetnikek között meglehetősen nagy volt az „átjárás”, és előfordult, hogy egyes alakulatok egyik nappól a másikra sapkájukon a vörös csillagot szerb kokárdára cserélték (ilyesmire, bár csak elvétve, de még 1944 májusában is sor került. . Ezek a valójában csetnik érzelmű partizán egységek gyilkosságokkal egybekötött etnikai tisztogató akciókat folytattak műveleti területük horvátlakossága ellen.” Sokcevits Dénes: Horvátország. A 7. századtól napjainkig. Budapest, Mundus, 2011, 552. o.

kellett. Ez a vád azért keletkezett, mert a ki-bejárás tilalom megnehezítette az otthoni partizán-parancsoksággal való kapcsolattartást.

Az együttműködés kényszere miatt azonban a szövetségesek és a COB képviselői hosszas tárgyalások után megállapodtak abban, hogy vegyes bizottság tisztázza a menekültek politikai hovatartozását, hogy a táboron belüli rendet (ideértve a más politikai meggyőződésűek védelmét) a COB biztosítja, szükség esetén azonban a brit hatóságok közbeavatkozhatnak. A megállapodás létrejöttét és kivitelezésének viszonylagos sikerét nem kis részben annak tulajdoníthatjuk, hogy a NOVJ kairói megbízottjai visszafogták a COB radikalizmusát. Attól tartottak ugyanis, hogy a COB magatartása veszélyeztetné a szövetségesek által felkínált támogatást. A partizánok vezetésének álláspontja egyfelől az volt, hogy tekintettel arra, hogy a partizánok határozottan szembeszegültek a németekkel, a szövetségesek által nyújtott „segítség nem tekinthető valamiféle könyöradománynak, hanem olyan valaminek, amit tisztességesen megszolgáltunk.” Másfelől azonban felhívták a figyelmet arra, hogy „Ez azonban semmilyen esetben sem adhat okot arra, hogy a szövetségi segítségnyújtással szemben arrogánsan vagy megalázó módon viselkedjünk”.

A NOVJ kairói megbízottja maga is úgy vélte, hogy a menekültek között nem csupán kitűnő emberek vannak, de dogmatikus, szűklátókörű emberek is, akik nincsenek a tudatában annak, „hogyan együtt kell működniük a szövetségesekkel, hiszen (ott) nem áll mögöttük a partizán hadsereg”. A COB vezetői cserébe azt kérték, hogy a jövőben a menekültekkel együtt ne küldjenek olyanokat, akik potenciális ellenségek. Ezt azonban a legfelsőbb partizán-vezetés nevében Edvard Kardelj, mint jogosulatlan igényt, írásban visszautasította. „Az a kötelességünk, hogy gondoskodjunk a menekült csoportról és mentjük meg az okkupátor vadállati magatartásától az összes honfitársunkat. (...) Önök nem egy mozgalmat, hanem (egész) Jugoszláviát képviselik. Éppen ezért senkinek a jogait sem sérthetik meg.”

A COB továbbra is úgy vélte, hogy a helyi szövetséges erők a royalistákat támogatták, és nem látták be, hogy a partizánok és a royalisták elkülönítésének legfőbb célja a különféle összecsapások megakadályozása volt. Ennél a pontnál derül ki, hogy amíg a royalisták azt állították, hogy ők 2000 menekültet képviselnek, addig a partizánok szerint ezek legfeljebb 400-an lehetnek. Amikor a partizánok már hazatértek, a royalistákat pedig az El Arish-ban lévő táborba gyűjtötték össze, akkor az utóbbiak létszáma valamivel kevesebb, mint 800 volt.

Miközben az Olaszországban maradt menekültek repatriálása 1944 novemberében megkezdődött és 1945. március 6-án befejeződött, az Egyip-

tomba szállítottak hazatérése bonyolultabb volt. Az első csoport 1945. április 11-én indult haza, az utolsó pedig csak 1946. március 20-án. A szerző ennek okát abban látja, hogy ebben az időben jelentős csapatokat dobtak át Európából a Távol-Keletre, s ez mindenféle logisztikai problémákkal járt együtt.

Időközben kiújultak a partizánok és a royalisták közötti összecsapások is, s ezúttal az utóbbiak voltak agresszívabbak: a partizán temetőben hét sírkőről eltávolították a vörös csillagot. Amíg a szövetségesek virágot helyeztek el a sírokra, mintegy 15 royalista kővel támadta meg a helyszínre érkező partizánokat, felgyújtották az autójukat, egyikük fényképezőgépét összetörték. A támadókat az okozott kár megtérítésére kötelezték, de egyébként nem történt bántódásuk.

Az UNRRA a royalistákat az USA-ba, Ausztráliába, Új-Zélandra és a dél-amerikai államokba szállította, az El Shattban lévő menekülttábort pedig 1947. június 31-én hivatalosan bezárták.

Kornelija Ajlec: Jugoslovanski begunci v Egiptu in njihova politična opredeljenost 1943–1946. (Jugoszláv menekültek Egyiptomban és politikai elkötelezettségük, 1943–1946), Zgodovinski časopis, 2013/3–4, 428–448. o.

Szilágyi Imre